

УДК 316.6:159.922/923

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

Ільницька І.А.,
аспірант кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

У статті представлено теоретичний аналіз соціально-психологічної безпеки особистості, зроблено спробу обґрунтувати сутність і зміст соціально-психологічної безпеки особистості, порушення проблеми безпеки на сучасному етапі розвитку суспільства. Проаналізовано значення основних понять – безпеки, психологічної безпеки, соціально-психологічної безпеки особистості.

Ключові слова: безпека, психологічна безпека, соціально-психологічна безпека, захищеність, потреба, особистість, суспільство.

В статье представлен теоретический анализ социально-психологической безопасности личности, предпринята попытка обосновать сущность и содержание социально-психологической безопасности личности, постановку проблемы безопасности на современном этапе развития общества. Проанализировано значение основных понятий – безопасности, психологической безопасности, социально-психологической безопасности личности.

Ключевые слова: безопасность, психологическая безопасность, социально-психологическая безопасность, защищенность, потребность, личность, общество.

Ilnytska I.A. THEORETICAL ANALYSIS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL SAFETY OF PERSON

The article deals with theoretical analysis of the socio-psychological safety of person, an attempt is made to substantiate the essence and content of the socio-psychological safety of person, setting the security problem at the present stage of society's development. The significance of the basic concepts of safety, psychological safety, and the socio-psychological safety of the personality are analyzed.

Key words: safety, psychological safety, socio-psychological safety, protection, need, personality, society.

Постановка проблеми. Соціально-психологічна безпека особистості є самостійною областю в соціальній психології, що містить науковий потенціал різних предметних зон безпеки (безпеки особистості, безпеки групи, безпеки соціуму), яка детермінована сприйняттям себе в безпеці кожною конкретною особистістю, і виступає як критерій оцінки дійсності не тільки світу, але і самого себе; соціально-психологічна безпека розглядається в парадигмах захищеності, тоді як безпека особистості – феномен, заснований на її предметно-перетворюючій активності, ще потребує цілісного розгляду.

У сучасному суспільстві можна виділити принципово нові небезпеки, які актуалізують потребу в психологічному осмисленні проблеми і ставлять завдання інтенсифікації психологічних досліджень і практичних розроблень у цьому напрямі. Науковці вивчають чинники ризику розвитку психічної напруженості людини, як-от регулярні конфлікти в родині, жорстоке поводження, або такі чинники, як низький соціально-економічний статус, хронічні захворювання, що ускладнюють підвищення загроз психологічної безпеки.

У політико-психологічних дослідженнях соціально-психологічна безпека являє

собою захищеність людини від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує збереження статусу держави в усьому різноманітті форм його прояву. Внутрішні загрози пов'язані з несприятливими соціально-психологічними умовами життя людей, а зовнішні загрози визначаються динамікою соціально-психологічної напруженості за межами країни.

Незважаючи на дослідження вітчизняними та закордонними авторами феномена безпеки в суспільстві, сучасний стан соціально-психологічного трактування сприйняття власної безпеки і формування уявлень про неї дає підстави стверджувати, що психологія безпеки дотепер не стала предметом цілеспрямованого соціально-психологічного вивчення. З одного боку, є необхідність узагальнення знань особливостей діяльності особистості в ситуації нестабільного навколишнього світу і суб'єктивного сприйняття безпеки особистістю; з іншого боку – у розробці моделей і механізмів соціально-психологічної безпеки особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до проблеми безпеки особистості характерно не тільки для вітчизняної, а й для світової науки, що зумовлено значущістю соціально-психологічного аналізу механізмів формування соціально-пси-

хологічної безпеки, вироблення єдиної картини феномена безпеки, критеріїв її оцінки, які розкривають сутність і зміст структури соціально-психологічної безпеки.

Для соціальної психології важливо зрозуміти, як формуються уявлення про безпеку не тільки у фахівців, але й у більш широкій частини суспільства, безпосередньо не пов'язаної із ситуаціями ризику і небезпекою. Актуальність вивчення соціально-психологічної безпеки визначається також тим, що розуміння сутності феномена безпеки може бути інструментом побудови активних прогнозів на майбутнє всього суспільства. Ми цілком згодні, що неможливість захистити людину від усіх загроз, складних і напружених ситуацій призвела до необхідності переосмислення розуміння психологічної сутності безпеки.

Зміни, що відбуваються в суспільстві, як-от нові соціально-економічні відносини, соціальні процеси, пов'язані з модернізацією освіти, загальною віктимізацією і криміналізацією населення, призвели до змін у житті людини і відіграють подвійну роль: з одного боку, створюють нові можливості, з іншого – дезорієнтують, негативно впливають на план, цілі й якості життя, підвищують психічну напруженість, призводять до погіршення соціального здоров'я суспільства (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, А. Брушлинський, В. Горяїнов, Г. Грачов, Г. Дилигенський, А. Євдокимов, В. Лапкин, В. Пантин). Всі ці чинники окремо і в сукупності позбавляють суспільство такої важливої характеристики, як безпека.

Істотний внесок у становлення соціально-психологічного розуміння безпеки зроблено в роботах, в яких здійснено теоретико-методологічне розроблення проблеми безпеки в різних областях науки: соціологічні дослідження безпеки (У. Бек, Е. Гідденс, В. Кузнецов, Н. Луман та ін.); соціально-філософський і методологічний аналіз інформаційної безпеки (Ю. Абрамов, Г. Атаманов, Н. Ващекин, Г. Грачов, М. Дзлієв, С. Марков, Е. Перчук, О. Циденова й ін.); педагогічні аспекти підготовки молодого покоління у сфері безпеки життєдіяльності (Р. Айзман, В. Марков, Ю. Репін, Ю. Чеурін і ін.); психологія безпеки (Ю. Зінченко, М. Котик); психологічна безпека в освіті (І. Баєва); проблеми формування культури безпеки як невід'ємного складника сучасної освіти (Б. Вуйтович, А. Деркач, Г. Зейналов, В. Мошкін).

Також хотілося б зазначити дослідження О. Зотової, в якому представлені особливості змісту соціально-психологічної безпеки і безпеки особистості, модель соціально-психологічної безпеки. Остання

розглядається як «сукупність таких компонентів, як суб'єктивне сприйняття безпеки особистості (когнітивна сфера) самою людиною як суб'єктом забезпечення власної безпеки (мотиваційна, мотиваційно-оцінна, ціннісна і змістовно-сміслова сфери) і системний взаємозв'язок особистості, групи і соціуму (комунікативна сфера)» [6, с. 201]. На думку О. Зотової, «соціально-психологічна безпека особистості являє собою складне структуроване психологічне утворення, яке залежить від особливостей сприйняття власної психологічної захищеності, стійкості, впевненості суб'єкта в певній ситуації. Отже, специфіка формування певного рівня безпеки будується на основі суб'єктивних показників, що дозволяють по-різному відображати об'єктивну реальність» [6, с. 201].

Суб'єктивне сприйняття й оцінка соціально-психологічної безпеки формуються на основі відносин і реалізації особистісних властивостей у процесі взаємодії з реальністю.

Особистісний підхід розглядає різні компоненти психологічної безпеки з погляду суб'єктів взаємодії (І. Абакумова, Л. Антонова, О. Асмолов, С. Белов, В. Ганжін, П. Єрмаков, Ю. Зінченко, Т. Краснянська, Н. Лизь, Н. Моїсєєв, О. Непомнящий, В. Рубцов, К. Чернов).

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичного аналізу обґрунтувати сутність і зміст категорії соціально-психологічної безпеки особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпека – це поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників, що сприяють збереженню повноцінної здатності людини, суспільства, держави функціонувати і розвиватися. Вступивши в третє тисячоліття, сучасне суспільство не тільки не позбавило людину необхідності докладати значних зусиль для досягнення безпеки, а й поставило під загрозу саме її існування. Проблема гарантування соціально-психологічної безпеки людини і життєвого середовища, що впливає на становлення і розвиток людини, тільки зароджується як самостійний напрям досліджень.

На думку А. Маслоу, «ми рухаємося вперед, коли переваги розвитку і недоліки безпеки переважають все, що становить недоліки розвитку і переваги безпеки» [8, с. 76]. А. Маслоу виділяє і класифікує спрямованості, що визначають тенденції зростання особистості в кожен момент її життя відповідно з вибором: «Вибір є мудрим, якщо ми приймемо як належне існування двох видів мудрості – мудрості самозахисту і мудрості

розвитку <...>. Захисна позиція може бути не менш мудрим рішенням, ніж зухвале прагнення рухатися вперед; це залежить від особливостей особистості, її статусу і тієї ситуації, в якій вона перебуває в момент вибору. Вибір на користь безпеки є мудрим рішенням, якщо в результаті людина уникає болю, якого в даний момент вона не може винести» [8, с. 8]. Але, як зазначає А. Маслоу, якщо ми хочемо допомогти людині в розвитку (оскільки постійний вибір на користь безпеки, врешті-решт, відсіче її від можливостей), то ми можемо допомогти їй позбутися страждання, дати почуття безпеки і спонукати її до руху вперед.

На думку К. Хорні, з метою досягнення безпеки у світі «людина використовує одну із трьох стратегій взаємодії з іншими людьми: орієнтацію на людей, від людей і проти людей» [9, с. 105].

Зрозуміло, що через соціальні уявлення людина пізнає навколишній світ, інтерпретує соціальну реальність. Ю. Зінченко зауважує, що сприйняття себе в стані безпеки або небезпеки зумовлює побудову певної картини світу, в якій людина живе і діє. Від особливостей конструювання суб'єктивного світу, від сприйняття світу крізь призму небезпеки / безпеки залежить вибудовування смислових життєвих орієнтацій, приведення інформації про світ у певну систему, що відображається на самосвідомості суспільства і домінуючих у ньому цінностей. Одна із психологічних потреб людини в сучасному світі – потреба в безпеці. Вона з'являється в ранньому дитинстві і супроводжує людину протягом усього життя [5].

Отримання безпеки – це соціальний досвід, який є одним із найбільш важливих для людини. І. Баєва підкреслює, що саме потреба в безпеці вимагає від людини постійного переосмислення соціальних подій і пошуку адекватних способів подолання постійно виникаючих загроз як фізичному, так і духовному існуванню. Безпека – це явище, що забезпечує нормальний розвиток особистості [3].

Людина губиться в гущі подій, починає переживати і відчувати постійний тиск з боку навколишнього світу, не відчуває впевненості в майбутньому і безпеці свого життя. Особистість стикається з невідповідністю старих і нових цінностей, поглядів і традицій. Поступово змінюються мотиваційні чинники поведінки людей, змінюються основні потреби і життєві цінності. Потреба в безпеці є базовою в ієрархії потреб людини, без часткового задоволення якої неможливий гармонійний розвиток особистості, досягнення самореалізації [2; 4; 7; 8].

Особистість є первинним самодостатнім елементом відносин безпеки, формує певні схильності до сприйняття свого існування, оцінює умови життєдіяльності, виробляє ціннісні орієнтації і настанови на конкретні види поведінки. Наявність внутрішнього потенціалу дозволяє особистості вибудувати більш успішні взаємини із середовищем. Долаючи труднощі і перешкоди, особистість відновлює рівновагу, нарощуючи свій потенціал, підвищує рівень психологічної безпеки і стає більш стійкою до різних чинників середовища.

Безпечна особистість впевнена, що поряд із зовнішніми передумовами до безпеки є внутрішня готовність до того, щоб уникнути небезпеки за допомогою цілеспрямованої й успішної діяльності з урахуванням законів безпечної поведінки. Річ у тому, що за інформованості про джерело небезпеки здатність до збереження оптимального рівня психологічної безпеки особистості підвищується, відбувається адаптація до джерела небезпеки, виробляються форми відповідного впливу. На думку О. Андроннікової, за невизначеності, відсутності інформації, енергетичні і психологічні витрати організму непомірно великі, а отже, час на відновлення особистості збільшується, адаптація знижується [1].

Обмеження можливостей самореалізації особистості, що виникає за відсутності безпеки, призводить до специфічних змін особистості, спонукає виробляти комплекс настанов на навколишній світ і себе в ньому, виходячи з переживань роз'єднаності значущих зв'язків і відносин, відчуття незахищеності.

Безпека як психологічна проблема має складну структуру, інтегруючи в собі різні сфери діяльності і галузі соціальних відносин, водночас у даній структурі не повинно бути розривів, тобто всі аспекти багатифункціональної проблеми гарантування безпеки мають бути взаємно погоджені і взаємопов'язані. Безпека створює умови для пізнання, обміну та взаємодії суб'єкта і його соціально-психологічного простору [1; 3; 5; 6].

Безпека має соціально-психологічні підстави, оскільки вона функціонує і проявляється в системі соціальних відносин особистості, в області міжособистісної взаємодії і спілкування з іншими людьми. Соціальне середовище за допомогою процесів соціально-психологічної адаптації, соціалізації й ідентифікації впливає на сприйняття особистістю власної психологічної захищеності [5].

На думку Ю. Зінченко, «концепція психологічної безпеки визнає множинність пред-

метних зон: безпеку особистості, безпеку групи, безпеку соціуму. Ці зони включають в себе такі аспекти, як безпека мотиваційно-потребнісної сфери, цінностей як регуляторів поведінки людини, комунікативної сфери, афективно-мотиваційної сфери особистості й ін., які не перетворюються на жорстку ієрархію головних і неголовних, а розташовуються в єдиному ланцюзі» [5, с. 10]. У суспільстві спостерігається підвищення психічної напруженості, на тлі якої відбувається ломка раніше стійких соціальних настанов і стереотипів, що становлять поведінку, що викликають відчуття нестійкості навколишнього світу і супроводжуються внутрішньою психічною напруженістю і негативними емоційними переживаннями. Людина відчуває свою соціальну незахищеність, невпевненість у власному майбутньому.

Найчастіше виникає загроза безпеці існування як особистості. Зазначимо, що потреба в безпеці домінує в умовах соціальної дезорганізації, радикальних суспільних змін, які руйнують звичні стереотипи поведінки і сформований образ життя. І. Баєва вказує на те, що в результаті підвищується потреба в безпеці, актуалізується пошук соціальних інститутів, які дозволили б задовольняти людині потребу, повернути їй почуття пов'язаності з іншими, позбутися відчуття марності і незахищеності перед навколишнім світом. Насамперед це інститути сім'ї, освітнього простору (школи, закладів вищої освіти), простір трудових відносин [3].

Поняття психологічної безпеки не є однорідним. Т. Кабаченко розглядає психологічну безпеку як самостійне вимірювання в загальній системі безпеки, як «стан інформаційного середовища й умови життєдіяльності суспільства, що не сприяють порушенню психологічних передумов цілісності, адаптивності функціонування і розвитку соціальних суб'єктів» [7, с. 38].

І. Баєва психологічну безпеку розуміє як «стан освітнього середовища, вільний від проявів психологічного насильства у взаємодії, що сприяє задоволенню потреб в особистісно-довірчому спілкуванні, що створює референтну значущість середовища і забезпечує психічне здоров'я включених у нього учасників» [3, с. 83].

Г. Грачов розуміє психологічну безпеку як «стан захищеності психіки від впливу різноманітних інформаційних факторів, що перешкоджають чи ускладнюють формування і функціонування адекватної інформаційно-орієнтованої основи соціальної поведінки людини і загалом життєдіяльності в сучасному суспільстві, а також адекват-

ної системи суб'єктивних (особистісних, суб'єктивно-особистісних) відносин до навколишнього світу і самого себе» [4, с. 33].

Т. Ексакусто передбачає, що «психологічна безпека є станом динамічного балансу ставлення (до світу, до себе, до інших), активності, задоволеності суб'єкта і їхньої відповідності різним (загрозливим) впливам зовнішнього і внутрішнього світу, що дозволяє зберегти цілісність суб'єкта, реалізувати його духовно-психічний потенціал у процесі життєдіяльності» [10, с. 241].

Саме психологічна безпека є умовою, що забезпечує формування та розвиток функціонального комфорту, підтримку високого рівня особистісно-емоційної захищеності і соціально-психологічної вмілості, оптимізацію резервних можливостей особистості в діяльності.

В. Аносов підкреслює, що для отримання психологічної безпеки особистості необхідні три чинники: людський чинник, чинник середовища, чинник захищеності [2, с. 7].

Психологічна безпека є необхідною умовою існування і розвитку людини і суспільства, яке реалізується через певні форми соціальних взаємодій – спільну діяльність, адаптацію людини і життєвого середовища та дотримання певних відносин між ними. Потреба в безпеці особистості переважає в ситуаціях напружених, змушуючи людину мобілізувати всі сили на боротьбу зі стресогенною ситуацією.

Отже, поняття психологічної безпеки є багатозначним і може бути реалізовано через спільну діяльність людей, їхні взаємини й адаптацію людини до життєвого середовища.

У наші дні усвідомлення гарантування соціально-психологічної безпеки викликано низкою причин і передусім ти, що в більшості регіонів і держав світу спостерігається різке зростання ролі соціальних процесів і посилення їхнього негативного впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. Тому уряди різних країн змушені вирішувати низку соціальних і психологічних проблем, які досягли статусу серйозних загроз.

Соціальні психологи (І. Баєва, У. Бек, Г. Грачов, О. Зотова, Т. Краснянська, Т. Ексакусто й ін.) включають «психологічну безпеку» в категорію соціально-психологічної безпеки. Соціально-психологічна безпека, у структуру якої входить і психологічна безпека, означає виконання соціальними інститутами своїх функцій із задоволення потреб, інтересів, цілей всього населення країни. Вона виражається в низці показників: якість, тривалість життя, рівень психічного здоров'я населення та ін. Отже,

задоволення базової потреби в безпеці і сприйняття власної психологічної захищеності в соціумі свідчить про наявність соціально-психологічної безпеки.

Висновки із проведеного дослідження. Вивчення безпеки як соціально-системного явища стає особливо актуальним в епоху глобалізації, коли на перший план закономірно висувуються не окремі проблеми гарантування окремих видів безпеки, а сукупність взаємопов'язаних чинників, які загалом створюють сприятливі умови для безпечного розвитку сучасного світу.

Людина може розвиватися тільки в середовищі з певними параметрами, і одним з найбільш істотних є соціально-психологічна безпека. Безпека означає наявність певних умов, необхідних для життя, розвитку і діяльності. Соціальне середовище є сукупністю умов, в яких відбувається формування людини протягом усього життєвого шляху. Досягнення абсолютної безпеки неможливе через постійну мінливість світу. Почуття безпеки надає «базової захищеності особистості».

Необхідно вдосконалювати як показники психологічної безпеки соціального середовища, так і стан психологічної безпеки особистості, тобто ресурс опірності людини негативним зовнішнім і внутрішнім впливам. Напрямок соціально-психологічної безпеки – це передусім стрімкість змін соціального життя, його політичного й організаційного устрою, який веде до втрати звичної системи соціальної захищеності і, як наслідок, знижує психологічний ресурс опірності негативним впливам середовища.

Теоретичний аналіз соціально-психологічної безпеки особистості здійснений на основі системного розгляду, який передбачає, що безпека особистості, групи і со-

ціуму тісно взаємопов'язані як змістовно, так і функціонально. Показано, що наявні соціально-психологічні підходи до безпеки розглядають останню в парадигмах захищеності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андронникова О. Психологическая безопасность образовательной среды ВУЗа. Институт консультирования: сайт. Новосибирск, 2008–2013. URL: <http://www.obrazovanie9.ru/articles/338-psy-bezopasnostj-vuza.html>.
2. Аносов В., Лепский В. Исходные посылки проблематики информационно-психологической безопасности. Проблемы информационно-психологической безопасности / под ред. А. Брушлинского, В. Лепского. М.: Институт психологии РАН, 1996. С. 7–11.
3. Баева И. Психологическая безопасность в образовании: монография. СПб.: Союз, 2002. 271с.
4. Грачев Г. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. М.: Изд-во РАГС, 1998. 125 с.
5. Зинченко Ю. Психология безопасности как социально-системное явление. Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. 2011. № 4. С. 4–11.
6. Зотова О. Социально-психологическая безопасность личности: дисс. ... д. психол. наук: 19.00.05. М., 2011. 524 с.
7. Кабаченко Т. Методы психологического воздействия: учебное пособие. М.: Пед. общ. России, 2000. 544 с.
8. Маслоу А. Психология бытия. М.: Педагогика, 1997. 304 с.
9. Писарь О., Ребрик Э. Исследования информационно-психологической безопасности личности в зарубежной и отечественной психологии. Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2012. № 2(57). С. 104–109.
10. Эксакусто Т. Социально-психологическая безопасность субъекта отношений. Вестник СПбГУ. Сер. 12. 2010. Вып. 2. С. 239–244.